

Moakãha 1

ÑEMBOPAHA HA JESAREKORÃ

1.1 ÑEMBOPAHA

Ko tembikuaarekápe ojehechauka tuichaháicha registro civil ha electoral indígena Paraguáipe, oñembohovái mba'éichapa ojeguerojera ambue tetã latinoamericano-pe.

Umi apañuái térã ikatupa'ýva oñemboheraguapy te'yikuéra rekove'ypy ha upéi ijeroike terarysí poravorã, ohapejoko oiko porã ha'gua oiporuhápe opamba'e ome'ëva ichupekuéra tekojoja, péicha año ikatukuaa oiporavo térã ojeiporavo tetã ha tavao motenondeháramo.

Are guivéma oñembotove ichupekuéra Paraguái rekuái rérape oguerekóva chupekuéra jejopyhápe ha oñemboyke opamba'épe.

Jepémo oñjepi mba'apo joaju tetã temimo'imby rupi oipytyvõva oñemboheraguapy ypykuérape rekove'ypýpe ha oñeme'ë umi mba'e oikotevëva ningo oĩ —Registro de Estado Civil, INDI ha Departamento de Identificación Policía Nacional— umi apañuái tee ha tee'ýva ijehegui voi are guivéma orekóva ipype ojehechakuaa gueteri, ohapejokóva mbohovái añetéva ha ombohapo mbarete oñemboheraguapy'ý ypykuéra rekove'ypy.

Hetave oĩ umi apañuái ojejuhúva ipype, ojehapómava, kóva rupi ojoaju ojesareko ha'gua hekópete ypykuérape, omopyendáva Paraguái rekuáiramo. Upévore py'ýnte oñemboyke ha ndaipóri oñangarekóva hesekuéra. Péicha, ojehechakuaa ã mba'e: ndojekuaái mboy ypykuéra heraguapýva oĩ ko'ágã; Imboriahu opaichagua ñemboguata oñemboheraguapy ha'gua; ijetu'u ha ijavorái oñemboheraguapy ha'gua ypykuérape; INDI ári oĩpaite ha imbegue upévore; ndaipóri temimo'imby oñeha'áva ombohováí apañuái omombyky ha'gua ha ndaipóri oikũmbýva umi ypykuéra arandupy ombohheraguapy ha'gua ichupekuérape.

Umi apañuãĩ ijeheguivoĩva katu, oike javoráipe iñarandupy ha hekópe. Péicha, umi apañuãĩ tenonde oĩ: omoheñóivo ypykuéra renda pyahurã, tekombo'e'ỹ ha ipereĩ ikuakuéra mba'éichapa oñemboherapykuaa ha ijeroike terasyĩ poravorã.

Ojeguereko haguã tembiporu añete heraguapyrã térã ojeiporavorã, tekotevētereĩ ojejapo mba'eporandu ichupekuéra ha hendive ojeguerojera peteĩ tembiporu ojeyekóva léi he'ívare ha Paraguái ha okaguiogua léire. Upevarã, Decreto No 1039/18 "Protocolo proceso de consulta ha consentimiento gratuito, previo ha informado pueblo indígena" oñemoañetévo ha oñemopyendáva Convención 169 pueblo indígena ha tribal tetãnguéra independiente-pe, ha'éva tembiporu añetéva oñeñangareko ypykuéra rekojoja rehe.

1.2 JESAREKORĀ

Ipahaitépe ko tembikuaareka, ombohesape ikatu hağua omokyre'ỹ oñemboheraguapy ha terasyĩ jeporavorã ypykuéra rekosãrã ha okakuaávo oñemboyke'ỹre. Upevarã ojeyekova'erã umi arandukaita teetére ojeipe'áva umi ypykuéra atýgui, opáichagua ñe'ěrysýgui térã umi aty oñemotenondéva Paraguáipe. Ha katu oje'ejeje mba'ëve ndojejapoiva'erã ypykuéra pore'ỹme, avei iñe'ě ha hembiasa. Mba'eporandu moneĩpyre ha CLPI omoheñói oimeraéva tembiapopy térã legislativa ikatúva oho hesekuéra térã opaichagua omomba'ekuaáva ichupekuéra.

Omotenondévo kuaapy ha oñemboheko opaichagua tembiasa omboheraguapýva Paraguái ypykuérape, ohesa'ỹijóva umi apañuãĩ are guivéma oikóva oporojoko ha avei oha'áva omomba'e umi mba'e'apo iporáva ombohapéva imboguata. Hembipotápe tekotevē oñehesa'ỹijo opamba'e oipytyvõ añete ha omopya'éva heramboguapy omboyke'ỹre iñaranduty imba'éva. Oñembohysýi jesareko oñeikotevēva oiko:

1. Oñemboguatava'erã mba'eporandu ypykuérape mba'eporandu mba'échapa oipota ha oñemboheramboguapyse, terarysýi jeporavo ñembokuatia ha umi opaichagua kuatia iñemohenda ojeporavo hağua ichupekuéra;
2. Tojekuaaraẽ mba'épa oĩ Paraguái léi ha ambue tetãre mba'eporandúre ko'agãgua rehegua, ypykuéra reraguapýre ha ijeporavóre;
3. Tojekuaauka mba'ekuaa oĩva ypykuéra ijeroikére poravorã oñembohovakévo ambue tetãme ndive, Péicha ikatu ojekuaa hekopeite kuaapy oĩva;
4. Oñembosako'ĩ, oñemoherakuã ha oñemyasãĩ hağua marandu teramboguapy ha jeiporavo rehegua, oguerekóva tekojoja, hapykuere ha

ikatukuaáva oñembohasa mbohovake rupi, oikũmbykuaáva Paraguái mba'apohára oñangarekóva ypykuéra rekóre;

5. Tojejapo opaichagua tembiapo ojekuaaukávo umi Tetã mba'apohárape oĩva ipoguýpe omoañetévo ypykuéra rekojoja ha hekóre ani haḡua oñemboyke ichupekuéra oñembohape mburuvicharãramo ha oñemombaretevévo iñarandupy ijapytépe.
6. Toñemyatyrõ Paraguái rekojoja jeporavorã ha toñemoañete ypykuéra ijeroike opaichagua poravohápe. Kóva ningo noñeñe'ëiva'ekue pe Comisión Especial de Reforma Electoral-pe —oñemoheñóivakuri 2018-pe— upévare noĩri mavave ypykuéra rérape. Oñemoḡuahẽmakuri leirãramo “Omoheñói ypekuéra rendateete Honorable Cámara de Senadores, Honorable Cámara de Diputados, Junta Departamental ha Junta Municipal-pe” oñehesa'ýijohína ko'áḡa 2021 guive;
7. Tojejapo marandu ojekuaaukáramo opaichagua rembiasáre iñe'ẽme (ko'ýte umi okaháre hetavehápe ipykuéra ijeheguáva) omyasãiva marandu mba'éichapa oñemboguatava'erã heramboguapy ha jeporavóre;
8. Toñemoheñói opaichagua tape ombyatykuaáva ha omba'apokuaáva ha tove tohupyty pytyvõ tetãgui, iñarandúva ha tembikuaahára rupi omoañetévo ypykuérape ha toñemomba'e iñarandupykuéra;
9. Toñemotenonde ypykuéra aty ojekuaaukávo heramboguapy, i-cédula apo ha akóinte toĩ terarysí apytépe;
10. Toñemohetave tenda ojehejahápe poravopyre ypykuéra oikohápe, he'iháicha marandu MOE UE oĩva marandu ryepýpe 2013 ha 2018-pe.

Moakãha 2

ÑEMBOPAHA

Jepéramo oñemboguata ojeiporavo hağua ypykuérape Paraguái retãme; oĩgui umi partido polítiko jepiveguáva rembiapópe, nde'iséi upéva upéicha oikoha. Péva ohechauka oñemopyendaha ypykuéra ijeroike poravorã, ã mba'e oiko oñeporandu'ỹre ichupekuéra mba'eichaitépa oĩva'erã ha oĩpa ipype hemiandukuéra oipotaháicha ha'ekuéra.

Paraguáipe ningo hetaiterei oĩ ypykuéra reko'asýva ha oñemboykeitéva ndoikeíva Paraguái motenondehápe. Ijetu'uve umi kuña jeroike poravorãme, ojehechaukámava ambue tembikuaarekápe kuri. Poravo ñoha'ãme umi kuña ypykuéra ndoguatajojái umi ambue ndaha'éiva ypykuéra, oğuahẽ hağua poravo ru'ãme.

Oĩramo jepe, ypykuéra ojeoporavóvama 17 rupi, 7 tavaópe ojehechauka oñemomba'éha ypykuéra ijeroikére Paraguáipe hetaveha ambue jeporavohápe. Ha katu oĩ hetaveha ypykuéra tavaópe –ko'ýte Región Occidental-pe– ojehechakuaa ndaipóri ypykuéra omoakãva hapichápe oñeime hetahápe.

Tembikuaareka ojejapova'ekue –kuaarã tuichaháicha– ombohape mba'épa oñeikotevẽ ha mba'eichaitépa ojegueroguatukuaa umi ypykuéra ijeroikerã poravorãme (tavao ha tetãpehẽme): Tuicha pytyvõ ome'ẽne ypykuéra oñehenduka ha oñemoañete hembipota ha upéva rupi okakuaáta ijeroike Paraguái retãme.

Iñepyrũme oikuaaukáta mba'eichaitépa ypykuéra oikekuaa Paraguái táva ha tetãpehẽme, upéi ambue tembikuaareka rupi oipytyvõkuaa ombohovakehápe mba'épepa ojoavy ojeiporavo jojarã ha upépe katu mbovy oĩ ypykuéra ijeroike poravopyre terarysí ryrũpe oñembokutiahápe. Jepéramo ko tembikuaareka sa'í nunga ojeikuaa ambue tetãme ha Paraguáipe mba'evete voi. Ikatukuaa ombohesape tenondeva tembikuaareka rupi mba'eichaitépa ikatu oñehesa'ỹjio peteĩteĩ umi ypykuéra oikeséva ha ojeiporavopyréva omombaretévo ijeroike porã hağua ojeiporavohápe Paraguái retãme.

SOBRE LA AUTORA

Sara Mabel Villalba Portillo ningo Mbo'ekuaahára Ciencias de la Comunicación-pe (Mbo'ehaopavẽ Paraguáype), ikuatia'atã Tembikuaajáramo Procesos Políticos Contemporáneos ha Mbo'ekuaaháramo Ciencias Políticas-pe, Mbo'ehaopavẽ Salamanca-pe. Omba'apo mbarete Tembikuaarekáramo Consejo Nacional de Ciencia y Tecnología (CONACYT) Paraguay, Nivel 2, ha ombo'e mbo'eháramo Mbo'ehaopavẽ Católica Paraguaypegua (UCA).

Asociación de Ciencia Política del Paraguay (ACIPP) ha Asociación de Investigadores Científicos de Paraguay (ADICIP) ryepýpe ojejuhu. Ikatupyry Ypykuéra avano'õ mongu'épe, hembiaipo Paraguái-pe ha ambue tetãre, umíva apytépe oĩ Organización de Estados Americanos (OEA), Semillas para la Democracia, Fundación Entreculturas-Fe y Alegría (España), Coordinación Nacional de Pastoral Indígena (CONAPI) e IDEA Internacional-pe ġuarã.

MARANDU HEÑOIHAGUE

Villalba, S. M., Participación política de los pueblos indígenas en Paraguay (Asunción: IDEA Internacional, 2023), <<https://doi.org/10.31752/idea.2023.83>>, ára ojeporandu hague: 1 jasybateĩ 2023 ramo.

ACERCA DE IDEA INTERNACIONAL

Ko Instituto Internacional para la Democracia ha Asistencia Electoral-rã (IDEA Internacional) ningo ojeyekko 35 tetãnguéra rembiapo pa'ũme, heñoi'ypýva 1995 ikatuhaġuáicha omopyenda tekojekupyty yvórape.

Ore rembiapo

Romboguata mba'ekuaa oipytyvõva umi políticas ha ñehesa'yjjo opaichagua jeporavorãre, parlamentos, leiguasu apohárape, tembiporupyahúpe, arapytu ñemoambue, jereroike, yvypóra réra rerekuáramo, oñesẽ'yre ONU jehupytyvoirãre okakuaa haġua tekojekupyty opavave yvypórape. Roñangareko mba'éichapa ojegueroguata tejojekupyty ha upéi rohechauka roikũmbýva.

Roikuave'ẽ pytyvõ ha mbo'esyry opavave omba'apóva tetãme, parlamentos, mba'apohára jeporavo ryepýpe ha aty yvypóra oĩhápe. Romoheñoi tembiporu ha romyasãĩ marandu renda, aranduka ha heta ñe'ẽme roikuaauka taha'e opavave oiporavo haġua térã kuña jeroikére.

Romoirũ umi omba'apóva tetãme ġuarã térã aty yvypórape oñomongeta ha oikũmby haġua mba'epyahukuaa. Opavave orekuaa roipytyvõha ha romopyendaha tekojekupyty yvórape.

IDEA Internacional ojejuhukuaa

Ore róga tee ningo Estocolmo-pe. Avei oĩ heta tetäre roime África, Asia-Pacífico, Europa ha América Latina ha Caribe-pe. IDEA Internacional oĩ voi ONU Mañahára katuetéva ha oñemoneĩ chupe Unión Europea apytépe.

Ore remimyasái ha marandu renda

Romyasáipyre 1.000 ári rasamíma ha 25 marandu renda ojejuhukuaáva ore sitio web-pe. Haimete opavave oñemboguejykuaa ojehepyme'ẽ'ỹre.

<https://www.idea.int>

© 2023 Instituto Internacional para la Democracia y la Asistencia Electoral

Ore remimyasai oséva Instituto Internacional para la Democracia ha Asistencia Electoral-rā (IDEA Internacional) noĩri mavave tetā rekuái poguýpe térā umi aty rerekuahára poguýpe. Umi remiandu ojejuhúva IDEA Internacional ndaha'ei katuetete imba'eha, avei imboguataha aty térā Atypavẽ motenondevagui.

Ko remimyasái ojehepyme'ẽ Unión Europea pytyvõre. Temiandu oĩva apohára mba'e ha nde'isei upéva Unión Europea remiandu.

Umíva apytépe ndoikei ta'ãnga ha ambue mba'éva ra'ãnga, electrónicamente oñemboguejykuaa Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 (CC BY-NC-SA 3.0) rendágui, ha'egui imba'eteetéva. Ikatukuaa oñemboheta, oñemyasái, ojekuaauka marandu oĩva ipype ha oñemoambuekuaa avei, ndaikatukuaáva rejapo reguenohéséramo ichugui viru. Remombe'untava'erã moõguipa reguenohẽ. Reikuaasevéramo marandu reikekuaa ápe Creative Commons: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0>.

Moakãhára IDEA Internacional Paraguay: Salvador Romero Ballivián

Apohára: Sara Mabel Villalba

Mboapehára: IDEA Internacional // Carmen Lagrave

Myasãihára aty: Ximena Cáceres ha Makarena Aguilera

Ñe'ẽasahára: Paublino Carlos Ferreira ha Perla Álvarez

ISBN 978-91-7671-751-6 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.31752/idea.2024.18>

International IDEA
Strömsborg
SE-103 34 Stockholm
SWEDEN
+46 8 698 37 00
info@idea.int
www.idea.int